

УДК 504.06 + 330.15

І. В. ШЕВЧЕНКО,
кандидат економічних наук,
старший науковий співробітник
ДУ "Інститут економіки природокористування та сталого розвитку НАН України"
(Київ)

СТРАТЕГІЧНА ЕКОЛОГІЧНА ОЦІНКА ЯК ІНСТРУМЕНТ ЕКОЛОГІЧНОЇ ПОЛІТИКИ УКРАЇНИ

Висвітлено проблеми та особливості розвитку стратегічної екологічної оцінки (СЕО). Запропоновано методологічний поетапний підхід до здійснення СЕО з урахуванням міжнародного досвіду та вимог ЄС. Обґрунтовано необхідність закріплення в українському законодавстві обов'язковості процедури СЕО для подальшого прийняття стратегічних рішень.

Ключові слова: стратегічна екологічна оцінка, екологічна політика, сталий розвиток, прийняття рішень.

I. V. SHEVCHENKO,
Cand. of Econ. Sci.,
Senior Sci. Researcher,
Institute of Environmental Economics and Sustainable Development of the NAS of Ukraine
(Kyiv)

STRATEGIC ENVIRONMENTAL ASSESSMENTS AS A TOOL OF THE ECOLOGICAL POLICY IN UKRAINE

Problems and specific features of the development of strategic environmental assessments (SEAs) are clarified. A methodological stepwise approach to the realization of SEA with regard for the international experience and EU's requirements is proposed. The necessity to introduce the compulsoriness of the SEA procedure in the Ukrainian legislation for the further making of strategic decisions is substantiated.

Keywords: strategic environmental assessment, ecological policy, sustainable development, decision-making.

Протягом останнього десятиліття світ став свідком стрімкої еволюційної зміни екологічної політики. Під сумнів ставиться традиційне прийняття рішень щодо економічних механізмів з рядом інструментів, які не можуть забезпечити ефективність і вчасне реагування на критичне погіршення стану навколишнього природного середовища. Постає питання пошуку нових рішень для запобігання несприятливому впливу, наслідками якого є негативні зміни в навколишньому природному середовищі. Попереджувати такі наслідки і ризики у процесі прийняття рішень ще на стадії планування і проектування є набагато дешевшим, ніж вживати заходів щодо нейтралізації, компенсації, відшкодування завданого економічного збитку. У сфері екологічної політики, насамперед, необхідно впроваджувати інноваційні, ефективні інструменти превентивного характеру. Одним із засобів забезпечення збалансова-

ності є СЕО, спрямована на реалізацію і охорону екологічних прав та інтересів людини шляхом інтеграції екологічних пріоритетів у плани і програми еколого-економічного та соціального розвитку суспільства ще на стадії формулювання цілей.

Необхідність і доцільність використання СЕО висвітлено у працях вітчизняних і зарубіжних учених: О. Борисової, Б. Буркинського, Г. Марушевського, Л. Нільсона, Д. Палехова, М. Партидаріо, Б. Садлера, Т. Фішера, Є. Хлобистова, А. Чернихівської. Проте, попри досить великий обсяг досліджень, недостатньо розкритою залишається проблематика методичного впровадження СЕО у практику. Тому постає питання вивчення можливостей та особливостей використання СЕО щодо виявлення та реалізації пріоритетів розвитку екологічної політики. Таким чином, **мета статті** — визначити доцільність проведення СЕО в Україні як ефективного інструменту механізму екологічної політики.

Відповідно до мети, необхідно вирішити такі завдання: проаналізувати тенденції розвитку та історичний аспект формування СЕО; дослідити її цілі та сутність; обґрунтувати необхідність впровадження СЕО як інструменту екологічної політики; запропонувати практичні рекомендації щодо проведення СЕО.

Поняття СЕО з'явилося у Законі США про національну екологічну політику (NEPA) у 1969 р. *, що допомогло подолати певний конфлікт між соціально-економічним розвитком та охороною навколишнього природного середовища, який був перешкодою в досягненні сталого розвитку, а термін "СЕО" вперше був введений наприкінці 1980-х років американським економістом К. Вудом у доповіді Європейській комісії [1], де сказано, що СЕО може справляти реальний вплив на вибір альтернативного розвитку на ранній стадії прийняття рішень. Відтоді СЕО позиціонується у ширшому контексті сталого розвитку та сприяє більш стійким його формам.

Подальше впровадження процедури СЕО пов'язане з тим, що прийшло розуміння взаємозв'язку між економічним розвитком і навколишнім природним середовищем, про що свідчать доповіді Г.Г. Брундтланд на конференції "Ріо+20", Д. Набарро (Спеціальний посланник Генерального секретаря ООН з Цілей сталого розвитку на період до 2030 р.), політика Світового банку, прийняття Конвенції про оцінку впливу на навколишнє середовище у транскордонному контексті (Конвенція ЕКСПО) тощо. У свою чергу, це стало імпульсом для національних урядів ураховувати екологічні питання на всіх рівнях прийняття рішень. Такі кроки уточнюють, про яку процедуру йдеться — про екологічну оцінку проектів діяльності (об'єктну екологічну оцінку) чи екологічну оцінку актів управління (стратегічну екологічну оцінку). Всі умовні етапи — від становлення (1970–1989 рр.), офіційного оформлення (1990–2000 рр.) і поширення (2001 р. — дотепер) — приводять до зміцнення зв'язку та задіяння СЕО як ефективного інструменту екологічної політики [2].

Значного поширення СЕО набуває саме після прийняття Директиви 2001/42/ЕС про оцінку впливу окремих планів та програм на навколишнє природне середовище **. Її положення стали основою для підготовки Протоколу про стра-

* NEPA Law and Regulations: Regulations for Implementing NEPA / U.S. Department of Energy [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://www.eh.doe.gov/nepa/requirements.html>.

** Directive 2001/42/EC on the assessment of the effects of certain plans and programmes on the environment / European Commission : Офіційний сайт [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://ec.europa.eu/environment/eia/sea-support.htm>.

тегічну екологічну оцінку (Протоколу про СЕО) до Конвенції ЕКСПО *. Протокол про СЕО **, на відміну від Директиви 2001/42/ЕС, забезпечив розвиток СЕО. Зокрема, він наголосив на необхідності оцінювання законодавчих актів, приділивши велику увагу впливу на здоров'я населення і процедурі участі громадськості та консультаціям із заінтересованими сторонами. У Протоколі про СЕО було чітко прописане визначення СЕО – “оцінка ймовірних екологічних, у тому числі пов'язаних із здоров'ям населення, наслідками, що включає визначення сфери охоплення екологічної доповіді та її підготовку, забезпечення участі громадськості та отримання її думки, а також урахування у плані або програмі положень екологічної доповіді та результатів участі громадськості та висловленої нею думки” ***.

Таким чином, цілями і завданнями СЕО є досягнення захисту навколишнього природного середовища і сталого розвитку, а саме: передбачення будь-яких негативних наслідків від господарської діяльності та визначення найкращого практичного варіанта для запобігання їх негативному впливу та уникнення його. Іншими словами, процедура СЕО існує не для передбачення майбутнього, а для формування бажаного майбутнього.

Отже, СЕО повинна проводитися щодо проектів документів державного планування, які підготовлені у галузі сільського, лісового та рибного господарств, енергетики, промисловості, транспорту, управління відходами, використання водних ресурсів, телекомунікацій, туризму, землекористування, виконання яких передбачатиме надання документів дозвільного характеру.

Підкреслимо, що СЕО не ставить за мету заборону діяльності, що потенційно може спричинити негативні екологічні наслідки; вона має економічний ефект (у тому числі за рахунок економії часу і засобів на погодження та отримання дозволів). Зокрема, передбачена процедура залучення заінтересованих сторін до обговорення проблем і перспектив матиме довгостроковий позитивний ефект завдяки підвищенню суспільної обізнаності, небайдужості, кращому висвітленню проблем території тощо. Крім того, така оцінка сприятиме зниженню антропогенного навантаження шляхом комплексного використання ресурсів та компромісу при розв'язанні проблем навколишнього природного середовища та економічного розвитку суспільства.

Необхідним є, насамперед, розуміння мети та намірів, масштабу і можливостей, а також технічного виконання СЕО заінтересованими сторонами, після чого починається безпосередньо сама реалізація даної оцінки, що передбачає декілька етапів.

Перший – підготовчий, який визначає та ухвалює рішення про необхідність проведення процедури СЕО. На стадії ініціювання розроблення документа, коли приймається рішення про доцільність його розроблення, необхідно узгодити пи-

* Convention on Environmental Impact Assessment in a Transboundary Context (Espoo, 1991) - Espoo (EIA) Convention [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.unece.org/env/eia/documents/legaltexts/conventionextrussian.pdf>.

** Був підписаний 39 державами та ЄС у травні 2003 р. в Києві на 5-й Всеєвропейській конференції міністрів охорони навколишнього середовища “Довкілля для Європи”; набрав чинності 14 липня 2010 р. На сьогодні сторонами Протоколу є 26 країн ЄС, Україна влітку 2015 р. також приєдналася до Протоколу (Про ратифікацію Протоколу про стратегічну екологічну оцінку до Конвенції про оцінку впливу на навколишнє середовище у трансграничному контексті : Закон України від 01.07.2015 р. № 562-VIII [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/562-19>).

*** Протокол по стратегической экологической оценке к конвенции об оценке воздействия на окружающую среду в трансграничном контексте / UNECE : Офіційний сайт [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.unece.org/env/eia/documents/legaltexts/protocolrussian.pdf>.

тання про рекомендацію чи обов'язковість СЕО такого документа. Оскільки сьогодні в Україні законодавча процедура СЕО перебуває на стадії доопрацювання, рішення щодо її проведення може бути прийняте обласною державною адміністрацією або обласною радою. Після цього необхідним кроком є створення виконавчої групи (формується з представників органів влади та місцевого самоврядування, експертів з охорони навколишнього природного середовища та із СЕО, науковців, представників громадськості та інших заінтересованих сторін). Далі потрібно визначити інституціональні органи влади, які надаватимуть консультації (такі консультації з природоохоронними органами та органами охорони здоров'я є необхідними для можливості коментувати проект стратегії та екологічний звіт). Важливим заходом виступають залучення та поінформування громадськості (участь останньої свідчить про суспільний інтерес до СЕО, підвищує прозорість процесу).

На другому, коригувальному, етапі на основі наявних аналітичних матеріалів визначаються екологічні проблеми, просторові та часові межі оцінки (просторовий масштаб оцінки має охоплювати природні, соціально-економічні та культурні ресурси і регіональні взаємозв'язки між ними; найкращим є варіант, коли просторові межі оцінки збігаються з природними кордонами річкових басейнів, геологічних регіонів або екосистем).

На визначальному етапі здійснюється оцінка екологічної ситуації стану навколишнього природного середовища. Збирання даних про його поточний стан встановлює ключові показники якості останнього, що дає змогу оцінювати та правильно реагувати на зміни в навколишньому природному середовищі. Проведення SWOT-аналізу дозволяє виявити сильні та слабкі сторони ситуації у навколишньому природному середовищі, а також можливі загрози.

На етапі виконання передбачається оцінка запропонованих заходів щодо впливу на навколишнє природне середовище та відповідності національним і регіональним екологічним цілям, а саме: врахування стратегічних цілей (використання нормативно-правового законодавства, стратегічних документів національної екологічної політики, національних і регіональних екологічних програм); консультації з громадськістю (з метою одержання зауважень і пропозицій та їх відображення в документації із СЕО); врахування змін антропогенного і природного характеру (непередбачувані зміни стану навколишнього природного середовища часто зумовлені синергетичною взаємодією економічних, адміністративних, демографічних і соціально-культурних чинників, а також рівнями розвитку промисловості і сільського господарства). Крім того, важливим є документальний підетап, який включає підготовку екологічного звіту (це важливий інструмент, що дозволяє інтегрувати загальні міркування в процес розроблення та прийняття планів і програм), а також урахування пропозицій громадськості та заінтересованих сторін, забезпечення доступу громадськості до розробленої документації (має розміщуватися на веб-сайтах місцевих органів влади) і власне підготовка проекту документації із СЕО, тобто його фактичне передання до обласної ради та обласної державної адміністрації на розгляд та ухвалення.

Завершальний етап передбачає прийняття рішень і моніторинг фактичного впливу впровадження СЕО. Він є і дуже важливим, тому слід пам'ятати, що результати мають рекомендаційний характер, їх метою є не припинення реалізації того чи іншого проекту, а зниження екологічно-деструктивного впливу на навколишнє

природне середовище. Зазвичай моніторинг і оцінювання реалізації проводяться на основі індикаторів (показників) ефективності виконання. Індикатори поділяють на такі типи: індикатори успішності процесу впровадження (розробка і впровадження законодавчих та нормативно-правових актів, програм, планів тощо); індикатори стану навколишнього природного середовища (вміст забруднюючих речовин у воді, повітрі, ґрунтах тощо); індикатори впливу на навколишнє природне середовище (кількість викидів і скидів, розміщення відходів тощо) [3].

На практиці виникає запитання: в яких ситуаціях необхідно проводити процедуру СЕО? Прикладом може бути управління прибережною зоною або сільською місцевістю. Тут відома територіальна зона для будь-яких дій, але відсутня об'єктивна оцінка потенціальних природних і соціальних активів. Також це стосується розвитку виробництва вітрової енергії (пошук ідеальної відповідності енергії між її джерелами та існуючі вимоги на конкретній території). Проведення СЕО може допомогти вивчити стратегічні варіанти з кращими технологіями, місце розташування або рівень інвестицій, який принесе значні вигоди. Також цей процес може виявити і попередити так званий соціальний стрес або надмірне використання інфраструктури. Наприклад, у Нідерландах при розробці стратегії щодо постачання електроенергії була застосована СЕО для прийняття правильних рішень: вибір майданчиків для електростанцій та палива, розташування ліній альтернативного живлення, а також локальні, максимально генеруючі джерела енергії. Проведено аналіз і зроблено пропозиції щодо оцінки потенціально можливих місць розташування. Згідно з оптимістичним напрямом розвитку сценарію стратегії, передбачалося досягти економічного зростання за рахунок економії енергії. Для цього було вивчено і проаналізовано різні технології, серед яких прораховувалися можливості використання вугілля з низьким вмістом сірки, проведено оцінку використання газу та вугілля в рівних пропорціях. До уваги було взято такі фактори, як шум, небезпека, випромінювання від цих об'єктів, проаналізовано викиди забруднюючих речовин, відходи та опосередкований їх вплив на навколишнє природне середовище, на життєдіяльність і здоров'я населення. Таким чином, повна експертна оцінка та врахування рекомендацій істотно змінили прийняття компетентними органами остаточного рішення щодо вибору стратегії постачання електроенергії [4].

У Португалії процедура СЕО використовується під час територіального планування містобудівної діяльності з подальшим визначенням системи управління земельними ресурсами, що підкріплено відповідним законодавчим актом. Прикладом процедури може бути будівництво аеропорту в Лісабоні. Процес СЕО був орієнтований на пошук стратегічного рішення щодо кращого місця для розташування аеропорту. Основними критеріями були: збереження біорізноманіття природних ресурсів (йшлося про знищення більш як 50 тис. пробкових дерев), безпека для повітряної навігації та транспортування з урахуванням просторового планування, а також соціально-економічна конкурентоспроможність і фінансова доцільність. Таким чином, за підсумковими результатами процедури СЕО було отримано рекомендації щодо шляхів ефективного та економічно вигідного будівництва аеропорту із збереженням стійкості екосистем [5].

Для Республіки Молдова процес СЕО почався з пілотного проекту "Генеральний план розвитку міста Орхей"*. Його розробка стала стратегічним планом еконо-

* Review of legislation of the Republic of Moldova with regard to implementation of the UNECE Protocol on Strategic Environmental Assessment [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.unece.org/fileadmin/DAM/env/eia/documents/EaP_GREEN.

мічного розвитку міста, де за допомогою СЕО було ідентифіковано пріоритетні екологічні проблеми муніципалітету, здійснено капіталізацію природних цінностей, вказано на збереження природних функцій. Також відбувся діалог між основними заінтересованими сторонами і населенням, у результаті якого було досягнуто взаєморозуміння в сприянні інтеграції національних цілей у процес планування на місцевому рівні. Після цього проекту було прийняте остаточне рішення про необхідність затвердження на законодавчому рівні нормативного акта про стратегічну екологічну оцінку в Республіці Молдова *.

Ситуація в Україні сьогодні значно відрізняється від країн ЄС та країн-кандидатів. У межах проекту "Місцевий економічний розвиток міст України", який спрямовано на зміцнення муніципального сектору та впровадження ефективного управління для економічного розвитку, було використано процедуру СЕО **. Зокрема, одночасно з розробкою Стратегії розвитку Дніпропетровської області виконувалася СЕО з метою недопущення в майбутньому негативного впливу від реалізації даної Стратегії на стан навколишнього природного середовища та здоров'я населення. Елементи СЕО були застосовані при розробленні Стратегії регіонального розвитку Запорізької, Хмельницької та Черкаської областей ***. Необхідно зазначити, що процедура СЕО здійснювалася тільки на запит міжнародних донорських організацій, які й надавали фінансову підтримку в розробці стратегічних документів.

В європейських країнах нормативно-правові акти, у яких відображено пріоритети і цілі розвитку території на довгострокову перспективу, є базовим документом для координації дій між різними рівнями влади і прийняття рішень щодо розподілу фінансових ресурсів.

Оскільки сьогодні в Україні відсутній закон про стратегічну екологічну оцінку, який має враховуватися при розробці та прийнятті проектів документів державного планування, то, відповідно до змін соціально-економічних відносин і тенденцій гармонізації із законодавством ЄС, актуальним є закріплення в національному законодавстві обов'язковості СЕО рішень (політик, планів і програм) щодо соціально-економічного розвитку регіонів, розвитку секторів економіки, просторово-територіального розвитку та використання природних ресурсів. Саме впровадження СЕО дозволить здійснити таку оцінку до прийняття рішення про затвердження документів державного планування відповідно до вимог Директиви 2001/24/ЄС "Про оцінку впливу на стан довкілля окремих проектів та програм". Процедурні норми мають визначати послідовність дій і заходів у процесі реалізації СЕО виключно в інтересах як окремої територіальної громади, так і суспільства в цілому. Деякі еле-

* Law on Strategic Environmental Assessment in Moldova [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://www.law-moldova.com/>.

** Місцевий економічний розвиток міст України : Проект міжнародної технічної допомоги [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://www.mled.org.ua/>.

*** Комплексна стратегія розвитку Дніпропетровської області на період до 2015 року / Дніпропетровська обласна рада : Офіційний сайт [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://oblrada.dp.ua/strateg>; Стратегія регіонального розвитку Запорізької області на період до 2015 року / Запорізька обласна рада : Офіційний сайт [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://www.zoda.gov.ua/article/1671/strategiya-regionalnogo-rozvitkuzaporizkoji-oblasti-na-period-do-2015-roku.html>; Стратегія розвитку Черкаської області на період до 2015 року / Черкаська обласна рада : Офіційний сайт [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://www.oda.ck.ua/docs/prog/Strategiya2015.pdf>; Стратегія регіонального розвитку Хмельницької області на 2011–2020 рр. / Хмельницька обласна рада : Офіційний сайт [Електронний ресурс]. — Режим доступу : http://www.adm.km.ua/doc/doc37_RD_Strategy.pdf.

менти СЕО не можуть бути реалізовані без додаткових нормоутворюючих зусиль, створення підзаконної нормативної бази і системи регулювання, тому першочерговим і надзвичайно актуальним питанням є закріплення в національному законодавстві процедури СЕО. Проект Закону України “Про стратегічну екологічну оцінку” сьогодні проходить процедурні етапи погодження *. Після офіційного прийняття регуляторного акта будуть відчутні його позитивні сторони як для держави (адаптація законодавства України до законодавства ЄС; належне виконання Україною міжнародних зобов’язань щодо євроінтеграції, що справлятиме позитивний вплив на розвиток відносин України з державами, які надають підтримку впровадженню СЕО; більш обґрунтоване визначення доцільності та прийнятності планованої діяльності щодо забезпечення безпеки навколишнього природного середовища), так і громадян (буде забезпечений вищий рівень охорони навколишнього природного середовища, включаючи здоров’я населення).

Безумовно, інструментарій СЕО ще розвивається і має великий потенціал для забезпечення сприятливого стану навколишнього природного середовища, безпеки життєдіяльності, гарантування майбутнім поколінням прав на екологічні блага та послуги. Найближчим часом необхідно вирішувати такі мету і завдання СЕО: поступове узгодження її процедури з аналогічними процедурами держав ЄС на основі відповідних міждержавних угод, міжнародних конвенцій тощо; поширення практики СЕО на місцеві проекти і програми; удосконалення механізмів реалізації та контролю ефективності процедури СЕО. Застосування процедур СЕО не дозволяє ухвалювати стратегічно важливі рішення у будь-якій сфері без ґрунтовних консультацій з усіма заінтересованими сторонами. Результатом таких обговорень і досліджень має стати досягнення компромісу щодо шляхів та засобів реалізації стратегічного рішення.

Висновки

СЕО є важливою та необхідною процедурою, яка спрямована на реалізацію і захист прав та інтересів суспільства у сфері використання та охорони природних ресурсів, урахує інтереси майбутніх поколінь шляхом інтеграції екологічних пріоритетів у плани та програми соціально-економічного розвитку країни. СЕО зосереджена на всебічному аналізі можливого впливу запланованої діяльності на навколишнє природне середовище на коротку та віддалену перспективи, передбачає використання отриманих результатів для запобігання екологічним наслідкам або їх пом’якшення.

Головне, що СЕО інформує про стійкість (ефективність) стратегічних рішень. Ця процедура сприяє прозорості ухвалення управлінських рішень, забезпеченню демократичного процесу їх прийняття, а також підвищенню довіри як до тих, хто приймає ці рішення, так і до всіх заінтересованих сторін. СЕО стимулює зміни в ментальності та виховує культуру стратегічного прийняття рішень.

Список використаної літератури:

1. Wood C., Djeddour M. The environmental assessment of policies, plans and programmes / Report to the European Commission on Environmental Assessment of Policies, Plans and Programmes and Preparation. – Vol. 1. – Manchester : EIA Centre, University of Manchester, 1989 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.tandfonline.com/doi/pdf>.

* Проект Закону про стратегічну екологічну оцінку / Верховна Рада України : Офіційний портал [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=56730.

2. Палехов Д.О. Правові проблеми імплементації механізму стратегічної екологічної оцінки на Україні / Наука і освіта 2005 : VIII міжнар. наук.-практ. конф. — Т. 47: Право. — Дніпропетровськ : Наука і освіта, 2005. — С. 59–61.

3. Мельнь-Забрамна О. Методичні рекомендації щодо організації та проведення стратегічної екологічної оцінки : Проект розроблення та впровадження публічної політики (PRISM) [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://net.cbie.ca/projects>.

4. Partidário M.R. STRATEGIC ENVIRONMENTAL ASSESSMENT (SEA): current practices, future demands and capacity-building needs [Електронний ресурс]. — Режим доступу : http://www.commddev.org/files/1725_file_SEAManual.pdf.

5. Partidário M.R. Does SEA change outcomes? / Proceedings of the 18th international transports research symposium. — Session 5 sustainable inter-urban mobility // Discussion paper. — 2009. — № 2009–31. — Desember [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://itf-oecd.org/sites/default/files/docs/dp200931.pdf>.

References

1. Wood C., Djeddour M. The environmental assessment of policies, plans and programmes. Report to the European Commission on Environmental Assessment of Policies, Plans and Programmes and Preparation. Manchester, EIA Centre, Univ. of Manchester, 1989, Vol. 1, available at: <http://www.tandfonline.com/doi/pdf>.

2. Palekhov D.O. *Pravovi problemy implementatsii mekhanizmu strategichnoi ekologichnoi otsinky na Ukraini, v: Nauka i Osvita 2005, VIII Mizhn. Nauk.-Prakt. Konf.* [Legal problems of the implementation of a mechanism of strategic environmental assessment in Ukraine, in: Science and Education 2005, VIII Intern. Sci.-Pract. Conference]. Dnipropetrovs'k, Nauka i Osvita, 2005, Vol. 47, Right, pp. 59–61 [in Ukrainian].

3. Melen'-Zabramna O. *Metodychni rekomendatsii shchodo organizatsii ta provedennya strategichnoi ekologichnoi otsinky, v: Proekt Rozroblennya ta vprovadzhennya publichnoi polityky (PRISM)* [Methodical recommendations as for the organization and the implementation of a strategic environmental assessment, in: Project of Development and Implementation of Public Policy (PRISM)], available at: <http://net.cbie.ca/projects> [in Ukrainian].

4. Partidário M.R. Strategic Environmental Assessment (SEA): current practices, future demands and capacity-building needs, available at: http://www.commddev.org/files/1725_file_SEAManual.pdf.

5. Partidário M.R. Does SEA change outcomes? in: Proceed. of the 18th Intern. Transports Research Symposium. Session 5, Disc. paper No. 2009–31, Desember. Madrid, 2009, available at: <http://www.internationaltransportforum.org/Proceedings/Symp2009/index.html>.

Стаття надійшла до редакції 25 квітня 2016 р.
